

SKOGEN I DE MEDELTIDA LAGARNA

Om skogen i landskapslagarna och Magnus Erikssons Landslag

Endast tre år gammal koras Magnus Eriksson till konung. Han kom att bli den som samlade landskapslagarna till en lag gällande hela riket.

Skogshistoriekursen 1996
Tommy Abrahamsson

LANDSKAPSLAGARNA

Under tidig medeltid var byn en stark enhet. Byarna hörde samman under socknar och socknarna bildade landskap. I varje landskap fanns en lagman som hade att komma ihåg lagarna utantill, därför var de ofta formulerade på vers och fyllda med allitterationer. En gång varje år skulle han läsa upp lagen för menigheten vid tinget. De tidigast nedtecknade lagarna som finns bevarade är från 1200-talet.

Landskapslagarnas kraftfulla språk sätter oss direkt in i en tänkt handling. Meningar skrevs ofta i presens och inleds till exempel: "Nu sticker någon ut ett öga på annan man ...". "Nu skär någon av tungan på annan man ...". Dessa enkla och raka formuleringar gör texterna levande och förståeliga. I *Min svenska historia* skriver Vilhelm Moberg: "Vem kan undgå att beundra landskapslagarnas svenska? Vår tids utslätade och utsinade språk skulle behöva en förnyelse ur deras friska källa".

Det råder olika uppfattningar om de skrivna landskapslagarnas ursprung. Är de uttryck för feodala intressen med kontinentala förebilder, eller kan de tolkas som kvarlevor från urgamla byalagsbestämmelser? Moberg har sin åsikt klar och fortsätter: "Landskapslagarna ger eftervärlden en inblick i folkets sedvänjor och bruk, dess uppfattning om rätt och orätt, dess tillvaro i helg och söcken, dess värderingar i väsentliga frågor.(...) Här föreligger inga propagandaskrifter, vilkas källvärde kan underkännas, inga subjektiva dokument, som kräver sträng granskning innan de kan godtagas".

Här ska jag med hjälp av Dalalagen, Upplandslagen, Västmannalagen, Östgötalagen och Magnus Erikssons landslag, försöka diskutera vad dessa lagar säger oss om den medeltida synen på skogen och hur den nyttjades.

Skogen (utmarken) runt de medeltida byarna kan delas in enligt följande. I byns närmaste omgivning nyttjades marken gemensamt (byallmänning) eller enskilt efter skifte. Längre ut från byarna fanns större skogar (lands- och häradsallmänningar).

Nyttjanderätt till skog

Generellt gällde att i den oskiftade skogen fick bonde som ägde mark i by hugga. Hur mycket de fick hugga var oberoende av hur stora deras inägor var. I Dalalagen sägs uttryckligen att "Då skog icke är skiftad, må alla ägarna saklöst nyttja den". Med skog avser Östgötalagen här "Allt utom ek och hassel; ...". Av de generösa bestämmelserna drar vi slutsatsen att bybon förutsattes hugga för husbehov.

På den enskilda skogen däremot hade eken inget skydd. Upplandslagen: "Står en ek på någons åkerlott eller ängsteg eller är skogen utskiftad i lotter, då får envar hugga på sin egen lott ek eller vilket annat träd han vill". Det skydd eken åtnjöt grundades här på byamännens gemensamma behov av ollon, det skydd eken inte fick grundades i den enskilde bondens behov av ekvirke.

Den som var missnöjd med hur det höggs på byallmänningen fick begära skifte, en begäran som fick stöd i lagarna. Upplandslagen: "Tycka grannarna, att de hugga för mycket i skogen, då har den vitsord som vill skifta skogen". Stödet för skiftet tyder på att lagarna snarare var för minskad än för ökad avverkning.

Den verkligt värdefulla skogen var ollonskogen (ek och hassel). I svealagarna gällde att antalet svin bonden fick släppa i ollonskog fördelades: "allt efter som var och en äger i byn". I Upplandslagen omtalas även en "ållonstämma" som skulle hållas vid överträdelser och fördela det bästa svinet mellan "ållonskogsägarna". Förekomsten av en särskild ollonstämma påvisar att detta var främst en byangelägenhet. Dessutom markeras hur angelägen man var om att de ofta inhägnade ollonskogarna nyttjades rättvist.

Om vådeld

Då svedjandet omtalas i landskapslagarna är det främst följderna vid vådaeld som behandlas. För den olycklige var det då av stor vikt att kunna styrka vådaverk. Han skulle då visa upp ett antal man som inför tinget kunde styrka att elden spridit sig av våda. Upplandslagen: "Han skall bjuda en vådaed av aderton män. Kan han gå eden, då är vådaverksboten sju marker. Brister han åt eden, böte han fyrtio marker".

Böterna var betydligt högre för brand i ekskog än i icke fruktbarande skog. Om någon i Södermanland däremot brände "en ek utanför ållonskog då skall ek vara lika med gran". Här får granen representera de icke fruktbarande träden. Kanske kan man jämföra med vårt sätt att använda ordet lövsly.

Lagarnas bestämmelser om svedjandet och vådaeld vittnar om att svedjandet var vanligt och att vådaeld därutav ansågs allvarligare då den skadade bärande skog.

Olovligt bruk av skog

Då Östgötalagen talar om "Huru man får hugga, sedan det är skiftat.", anges sex öres böter för den som "hugger ek eller apel, bärande träd, ...". För ett "ofruktbart träd" bötes halva beloppet.

I Dalarna straffades man med ett öres bot för att hugga ett lass "dödved" i annans skog. Det är här oklart om med dödved avses döda träd eller annat än apel, ek och hassel. Vidare i texten sägs att "... blir han tagen med flera än tre (lass dödved), böte han ej mera än en öre". Brottets allvarlighet ligger alltså i själva företeelsen, oavsett kvantitet.

Vad avser "olovligt bruk av skog" är de mer omfattande lagarna i Västmanland och Uppland nästintill identiska. Eftersom lagtexterna i närpå oförändrat skick har införts i den nedan beskrivna landslagen kommenteras dessa ej här.

MAGNUS ERIKSSONS LANDSLAG

Efter Nyköpings gästbud kröntes den blott treåriga Magnus Eriksson år 1319. Omkring år 1350 presenterade han en landslag, byggd av landskapslagarna. Eftersom adeln hade styrt riket under hans tid som omyndig finns deras tankar med i landslagen. Den juridiska makten drogs nu från folket till kung och kyrka.

Landslagen omarbetades sedermera och stadfästes år 1442 under Kristoffer av Bayern. Härtill kom även ett antal kungliga stadgor. Under denna tid växte sig adeln starkare.

Om nyttjanderätt

I Magnus Erikssons landslag finns inga regler om huruvida bybo får hugga på byallmanningen, följaktligen heller ingen bestämmelse om skifte som skydd mot överavverkning. I Växjö stadga av år 1414 reglerades skogsnyttjandet ute på häradsallmanningarna. Denna stadga var en inskränkning i nyttjanderätten så tillvida att bonde eller landbo (arrendator) fick hugga till husbehov men ej till avsalu.

Bestämmelserna om antalet svin i ollonskog baseras även här "... efter som var och en äger del i skogen". Om en av ägarna inte kunde få ut svin på skogen, fick de andra ägarna "bruka hans ållon".

Svedjebruk på (landskaps- eller härads-) allmanningarna var inte tillåtet, "den som så gör har förverkat sitt arbete och därtill tre marker" (tab 1). De avgälder (intäkter) som utgick från häradets allmanning skulle delas efter böndernas andel i byn. En tredjedel tillföll konungen (drottningen). Ett annat exempel på att hovet alltmer hävdade sig återfinns i konungsbalken som stadgar att jakt i "konungens parker" är förbjudet.

Om vådeld

Att svedjandet förbjöds på häradsallmanningarna betyder inte att detta även gällde för byallmanningarna. Magnus Erikssons landslag föreskriver: "Bär någon eld till skogen, vilja röja och bränna rågåker, kol eller annan bränning, far elden vidare än den bör göra, då ska han kalla på grannarna. Kan han hjälpa det, vare han saklös (fri från ansvar). Kan han det ej, då ska han följa brinnande brand och rykande rök." Med allitterationen "följa brinnande brand och rykande rök" menas att gärningsmannen inte fick smita iväg om han ville ha elden bedömd som vådeld. Även här var böterna högre om vådaelden spreds till bärande skog.

Om olovligt bruk av skog

Landslagens bestämmelser om överträdelser på annans skog presenteras här i tabell med kommentarer, detta för att underlätta jämförelser mellan olika bötesbelopp.

Tabell 1. Exempel på brott och tillhörande bötesbelopp i Magnus Erikssons landslag.

BROTTSRUBRICERING	BOT
X. Om fördelning av skog.	
Nu släpper någon ut flera svin (på ollonskog) än han har rätt till.	3 marker
XVII. Om olovligt bruk av skog.	
Hugger någon ett lass bränsle i en annans skog, ...	3 örar
Hugger någon ett lass timmer i en annans skog, ...	3 örar
Barkar någon näver i annans skog, tager han en mansbörda, ...	3 örar
Nu hugger någon löv (foder) i annans skog och sätter i stack, ...	6 örar
Hugger någon en mansbörda frisk hassel eller ung ek i annans skog, blir han tagen på bar gärning, ...	1 öre
Hugger någon en ek så tjock som för en hjulaxel i annans skog, ...	1 öre
Nu hugger någon en ek eller en bok, som är fruktbarande träd; ...	3 marker
Nu barkar någon av en ek (till garvning) i annans skog; ...	3 marker
Hugger någon en apel i annans skog, är den mindre än fruktbarande, ...	3 örar
Nu hugger någon en apel, som är fruktbarande; ...	6 örar
XIX. Om fångst av ekorrar.	
Nu får ingen gå i annans skog eller sin egen efter ekorrar, mård eller lekatt före Allhelgonadag. Går någon förr, ...	3 örar
XXIV. Om allmänningar.	
Nu får ingen göra en skogsröjning i landskaps eller härads allmänning; den som så gör har förverkat sitt arbete och därtill ...	3 marker
XXV. Om nyodlingar.	
Nu äga de odlingsbar skog och vill röja den, ..., och där hava utsäde tre gånger, och sedan lägge han tillbaka till byns skog (byallm.). Har han det längre, vare sig som åker eller till annat gagn för sig, ...	3 marker
XXVIII. Om vådeld.	
... då böte han vådabot för byns skog som är bränsleskog, ...	3 marker
Bränner någon fruktbarande skog av våda, bränner han ek eller bok, böte han för en ek eller bok ...	3 örar

Kommentarer till tabellen

Beträffande valutorna så är 1 mark = 8 öre. På medeltiden var en ko värd 1,5 mark, och för 12 dagsverken betalades 1 öre. Den årliga grundskatten för gårdarna i min hemby (Västerbykil, Västerfärnebo socken) varierade vid 1540-talets skatteläggning mellan 2 1/3 öre och 6 2/3 öre. Inflationen förutsätts ha varit låg under medeltiden. Då tremarkersbot utdömdes erhöill målsägande, härad och kungen var sin tredjedel.

X. Byns gemensamma ollonskog skyddas här så att nyttjandet blir rättvist. Skulle någon som ej har del i ollonskog släppa sina svin där, förverkas svinen. Det höga botbeloppet markerar svinskötselns värde.

XVII. Med bränsle avses här icke fruktbarande trädslag samt icke timmerduglig skog. Att ett lass bränsle, ett lass timmer och en mansbördä näver har samma bot visar tydligt att naturhushållningens syn på skogen skiljer sig från vår industriella syn. När sedan boten dubblas för olovlig lövtäkt markeras att skogen framför allt var värdefull som komplement till jordbruket (boskapskötseln).

Att en mansbördä hassel inte bestraffas hårdare än ett öre rimmar illa med hur man värderade de bärande träden, kanske var hasseln så vanlig att ett hårdare straff ej var motiverat.

För eken visas här skillnaden mellan fruktbarande och icke fruktbarande träd. För "ung ek" och "ek så tjock som en hjulaxel" stannar boten vid ett öre. Den fruktbarande eken eller boken däremot kostar tre marker. Lagtexten fortsätter: "Hugger någon tio eller flera och blir tagen på bar gärning, böte han fyrtio marker".

Uppenbarligen var ekbarkens garvsyra viktig för byborna eftersom botbeloppet är så högt som tre marker utan att eken behöver vara fruktbarande. Den som barkar ek och blir tagen på bar gärning "får man binda och hudstryka (prygla) efter dom på tinget, om han ej kan gälda böter". Vidare sägs om frisk ek att jordägare får ej hugga sådan utan att alla delägare (åsyftas alltså byallmänningsmark) därtill givit sitt samtycke. Om så sker ska han böta en mark till de andra delägarna att dela på. Ek på åkerlott däremot får saklöst huggas.

I paragrafen om apel visas uttryckligen att landslagen gör skillnad på trädet och dess frukter. Om med ännu icke fruktbarande träd avses plantor och icke köns mogna träd tycks det mig konstigt att dessa inte skyddas bättre. Även dessa kan ju att bära frukt i sinom tid. Tänkbart är också att man syftar på träd som står undertryckt eller skuggigt till.

XIX. Jakten regleras så tillvida beträffande ekorre, mård och lekatt att den tillåts först efter 1/11. Kanske för att man ville försäkra sig om att de hade fått sin vinterpäl. Att bryta här- emot straffades lika hårt som att hugga ett lass timmer i annans skog.

XXIV. Förbudet mot svedjande på allmänningarna har sitt ursprung i att skörd från svedja ej var skattepliktig. Med det i åtanke förefaller det naturligt att staten ville reservera marken för skattepliktig nyodlingsverksamhet.

XXV. Här markeras skillnaden mellan svedjans tillfälliga karaktär och den permanenta åkern. På byallmänning var svedjande tillåtet, men ej nyodling så länge marken var oskiftad. Vad gäller hur mycket man svedjade träder åter reglerna om skiftet in. Om en bybo tycker "... att en annan röjer för mycket, och yrkar på skifte, då har han rätt att kräva skifte". Skiftet som skydd för överutnyttjande gäller här röjning till skillnad från lanskapslagarna där avverkning på byallmänningen kunde hejdas med skifte.

XXVIII. Vidare i lagtexten sägs att om antalet brunna ekar eller bokar är fyra, bötes tre marker och den anklagade måste styrka att det skett av våda med sex mäns ed. Även här är ollonskogen betydligt viktigare än bränsleskogen. Man kan också notera att den areella enheten är *en bränsleskog*. Texten fortsätter "... likaså för ännu en (bränsleskog) och för den tredje (bränsleskogen).

Sammanfattning

I landskapslagarna grundades synen på naturresurserna i bondens värderingar. Det som präglade synen på skogen var naturhushållningens villkor styrda av boskaps-skötsel och ett mångsidigt skogsnyttjande. Skogen anses vara en gemensam resurs som huvudsakligen nyttjas för husbehov, att skifta byns gemensamma skog blir aktuellt först då någon känner sig förfördelad.

I den allmänna landslagen ser vi början till att centralmakten intresserar sig för naturresurserna. Byalagets tanke om kollektivt nyttjande av skogsmarksresursen möter konkurrens i det att hovet såg skogsmark som potentiellt skatteunderlag. Regleringen av skogsmarksnyttjandet börjar svänga från byns rättvisegrundade, tämligen generösa bestämmelser, mot statligt styre som reglerar brukarens skyldigheter och rättigheter mellan stat och bonde. Inte som i landskapslagarna bönder emellan.

LITTERATUR

Eliasson Per. 1996. "Then onyttige skog" - från landskapslagar till skogsordning. Manuskript.

Färnestrand Helmer, och medlemmar ur Kilbo bygdeforskningsförening. 1990. Kilboboken. Sala-Tryckeriet. Sala.

Grimberg Carl. 1924. Sveriges historia för folkskolan. P.A.Norstedt & Söner. Stockholm.

Holmbäck Å. Wessen E. 1933. Svenska landskapslagar. Östgötalagen och Upplandslagen. Hugo Gebers förlag. Stockholm.

Holmbäck Å. Wessen E. 1936. Svenska landskapslagar. Dalalagen och Västmannalagen. Hugo Gebers förlag. Stockholm.

Holmbäck Å. Wessén E. 1962. Magnus Erikssons Landslag. A.-B. Nordiska bokhandeln. Stockholm.

Moberg Vilhelm. 1972. Min svenska historia. Första delen. Kungliga boktryckeriet P. A. Norstedt & Söner. Stockholm.

Lindqvist Herman. 1993. Historien om Sverige. Från islossning till kungarrike. Norstedts Förlag AB. Stockholm.